

Wczesne średniowiecze

ANDRZEJ CETERA, JERZY OKOŃSKI

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO GRODZISKA W ZAWADZIE, GM. TARNÓW, W LATACH 1982-1983

Grodzisko we wsi Zawada, gm. Tarnów, woj. tarnowskie leży w części W wsi, w odległości ok. 2,5 km na S od Tarnowa, 0,5 km na SE od ruin zamku Leliwitów Tarnowskich w Tarnowie i ok. 0,75 km na W od szczytu Góry św. Marcina (ryc. 1). Grodzisko położone jest na zachodnim zboczu tej Góry. Dzięki bogato rozwiniętej sieci wąwozów znajduje się ono na wydzielonym wzniesieniu. Jego zbocza od S i E są strome, ku W i N zaś łagodnie opadają w kierunku doliny Białej Dunajcowej i północnej krawędzi Pogorza Karpackiego. Od E i S wzniesienie otaczają szerokie doliny niewielkich obecnie strumieni, posiadające wykształcony system teras.

Grodzisko znane jest w literaturze od początku obecnego stulecia. Pierwszą informację o nim zamieścił J. Leniek w zbiorowym opracowaniu dziejów miasta Tarnowa¹. Autor wymienia miejscowe nazwy „Grodzisko”, „Zamczysko”, „Wał”, „Zawale” i „Gróbki” oraz podaje wiadomości o przypadkowych znaleziskach archeologicznych (kamienie żarnowe, zęby zwierzęce i muszle w warstwie spalenizny na głębokości ok. 1,5 m) w obrębie wałów grodziska. J. Leniek wiąże z grodziskiem również potwierdzoną w źródłach pisanych z XIV-XVI w. nazwę „Podgrodzie”, odnoszącą się do Zawady. Wskazuje ponadto na możliwość odkrycia w pobliżu grodziska cmentarzyska, którego śladem może być nazwa „Gróbki”. W latach 1912 i 1923 poszukiwania powierzchniowe na terenie grodziska przeprowadził B. Czapkiewicz. Ich plonem było znalezienie ceramiki wczesnośredniowiecznej zdobionej motywem linii falistej². W roku 1959 dokonano na grodzisku zwiadu archeologicznego. Ponowne badania powierzchniowe przeprowadzono w 1968 r. z inicjatywy Towarzystwa Opieki nad Zabytkami miasta Tarnowa. W ich trakcie dokonano również podstawowych pomiarów obiektu i sporządzono utrwalony w literaturze plan grodziska (ryc. 2)³. W późniejszych latach najpierw J. Okoński⁴, a następnie M. Szope z Muzeum Okręgowego w Tarnowie penetrowali teren grodziska. W trakcie wymienionych badań znaleziono nieliczne fragmenty ceramiki prahistorycznej, najprawdopodobniej kultury łużyckiej oraz liczne skorupy wczesnośredniowieczne, datowane na IX-XI w.⁵ Jesienią 1981 r. pracownicy Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PP Pracowni Konserwacji Zabytków w Tarnowie przeprowadzili w ramach AZP szczegółowe badania powierzchniowe, którymi objęto teren grodziska i jego najbliższe otoczenie.

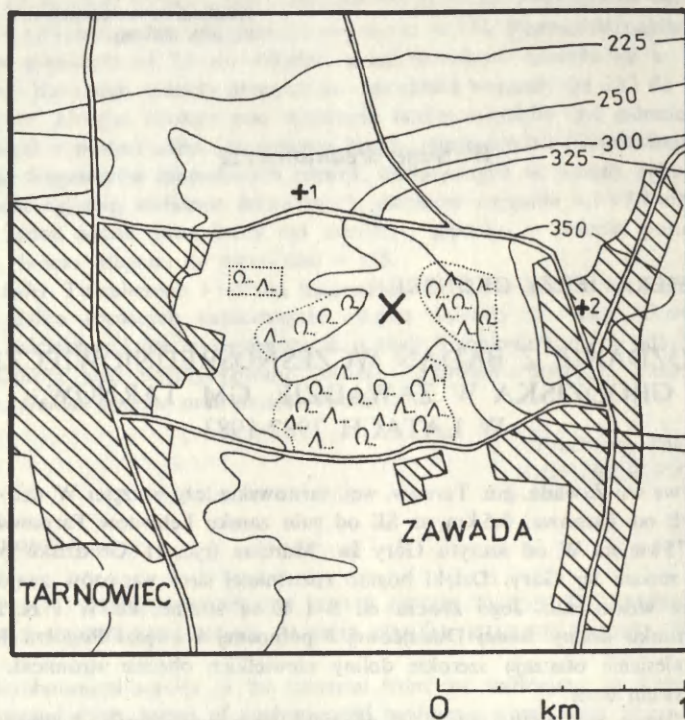
¹ J. Leniek, F. Herzig, F. Leśniak, *Dzieje miasta Tarnowa*, Tarnów 1911, s. 10, 11.

² B. Czapkiewicz, *Sprawozdanie z poszukiwań archeologicznych w zachodniej Małopolsce*, WA, t. 8: 1923, s. 102.

³ M. Nowosad-Gryłowa, *Grodzisko w Zawadzie, pow. Tarnów*, AAC, t. 11: 1969, s. 136-138.

⁴ J. Okoński, *Sygnal z Tarnowca*, „Z otchłani wieków”, R. 42: 1976, s. 65.

⁵ Nowosad-Gryłowa, *Grodzisko*.... s. 138.

Ryc. 1. Zawada, gm. Tarnów. Plan sytuacyjny grodziska (X):

1 – ruiny zamku Leliwitów Tarnowskich w Tarnowie. 2 – szczyt Góry św. Marcina (386 m n.p.m.)

Location of the earthwork (X)

1 – ruins of the castle of the Leliwa Tarnowski family in Tarnów. 2 – top of St Martin's Hill (386 m above sea-level)

Stwierdzono daleko posunięte zniszczenie obiektu, a na terenach przyległych istnienie intensywnego osadnictwa wczesnośredniowiecznego.

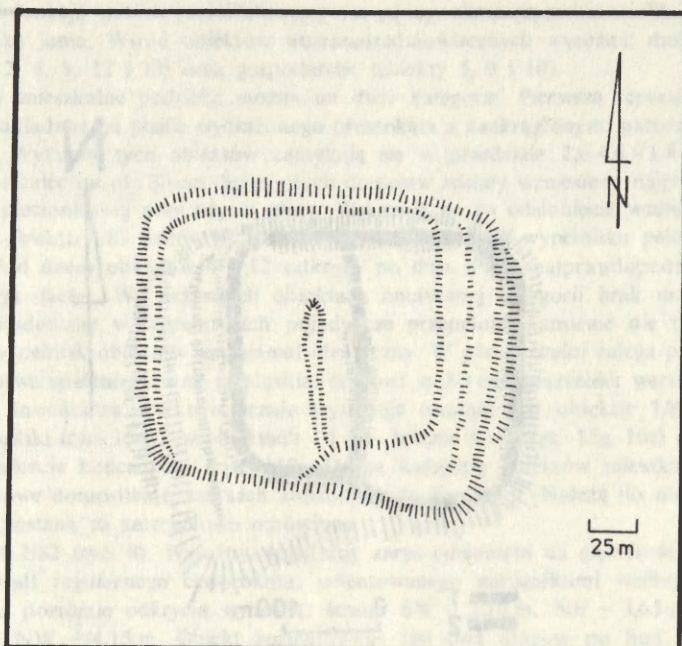
Opublikowany przez M. Nowosad-Gryłową i utrwalony w literaturze plan i opis grodziska zakłada, iż posiadało ono kształt nieregularnego czworoboku o bokach długości: N – 210 m, W – 150 m, E – 165 m i S – 175 m. Powierzchnia grodu przy tej długości boków wynosi ok. 2,56 ha⁶. Grodzisko miało się składać z grodu właściwego i podgrodzia, rozdzielonych wałem poprzecznym w kierunku N–S. Majdan posiadać miał formę prostokąta o wymiarach 250 × 125 m. Od strony zachodniej przylegać miało do niego również czworoboczne podgrodzie (ryc. 3)⁷. Obie części otoczone miały być słabo zachowanym, pojedynczym wałem ziemnym. Najlepiej zachowany na odcinku północnym wał posiada wysokość ok. 8 m, szerokość przy podstawie ok. 15 m, szerokość zaś w zachowanej części szczytowej ok. 2,6 m⁸.

Zdaniem autorów niniejszego artykułu dokonać należy zasadniczej weryfikacji planu obiektu. Obszar uważany dotychczas za gród uznać należy wyłącznie za część założenia, które obejmowało znacznie większą powierzchnię. Za koniecznością weryfikacji przemawia analiza zachowanych form terenowych. W kierunku SW, gdzie teren łagodnie opada ku dolinie Białej Dunajcowej, występują 3 wyraźnie zachowane wały zaporowe (ryc. 4). Dowodzą one,

⁶ Nowosad-Gryłowa, *Grodzisko...*, s. 136, 137.

⁷ A. Jodłowski, *Pradzieje i wczesne średniowiecze okolic Tarnowa*, [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu, Tarnów 1981, s. 63.

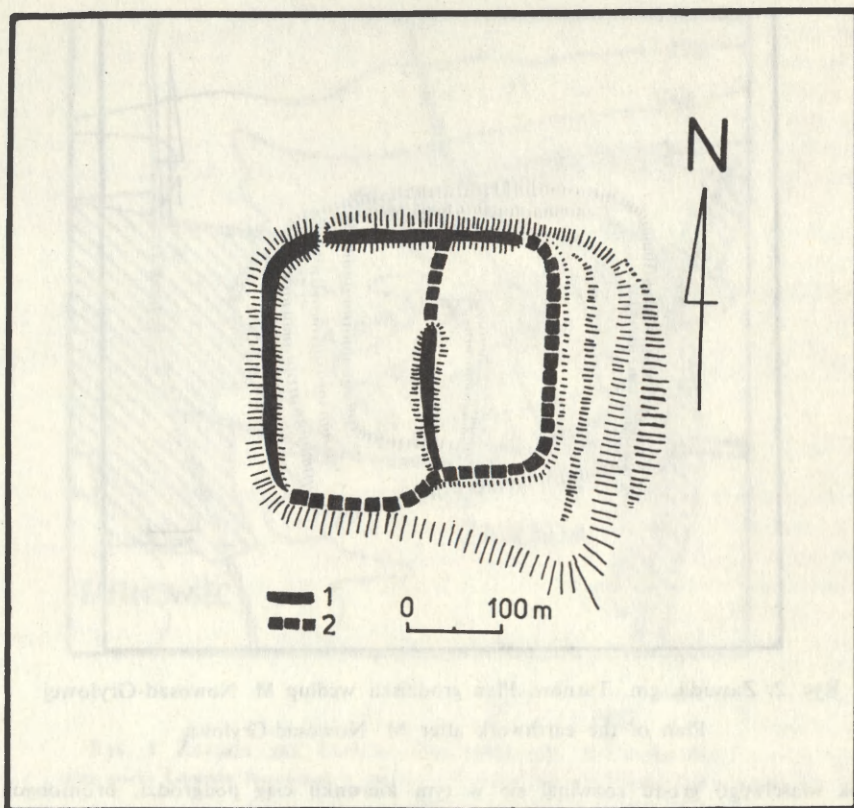
⁸ Nowosad-Gryłowa, *Grodzisko...*, s. 137.

Ryc. 2. Zawada, gm. Tarnów. Plan grodziska według M. Nowosad-Grylowej
Plan of the earthwork after M. Nowosad-Gryłowa

iż obok właściwego grodu rozwinął się w tym kierunku ciąg podgrodzia, bronionych od zachodu pojedynczymi wałami zaporowymi. Wały te zamykają poprzecznie naturalnie obronny teren. Od N i S występują bowiem głębokie i szerokie doliny. Na każdym z podgrodzia znaleziono dużą liczbę ceramiki wczesnośredniowiecznej oraz stwierdzono obecność obiektów. Krytyce poddać należy również opublikowany plan grodziska. Umieszczony na planie (ryc. 2, 3) wał zachodni występuje tylko w części N. Na pozostałym odcinku krawędzi W grodu właściwego teren łagodnie opada w kierunku NW ku dolinie niewielkiego strumienia bez nazwy. Na tej części obiektu, a więc już poza publikowanym na planie wałem, stwierdzono w trakcie badań powierzchniowych występowanie kilkunastu zniszczonych orką obiektów. W terenie brak jakichkolwiek śladów publikowanego wału południowego oraz poprzecznego wału N–S, mającego dzielić majdan na gród właściwy i podgrodzie. W trakcie badań powierzchniowych stwierdzono w centralnej, najwyższej części grodziska występowanie pasa polepy szerokości ok. 3 m, wyznaczającego owal o osi dłuższej, zorientowanej po linii N–S, długości ok. 150 m. Nie został on naniesiony na publikowany plan grodu.

Silne zniszczenie obiektu w wyniku naturalnej erozji i intensywnej uprawy oraz duża wartość poznawcza stanowiska spowodowały podjęcie systematycznych badań wykopaliskowych. Na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Tarnowie prowadzą je autorzy niniejszego sprawozdania. Obszar, na którym występują założenie obronne i podgrodzia, podzielono na 4 rejony wyznaczone osiami o kierunkach N–S i E–W (ryc. 4). Dotychczasowe badania koncentrowały się w dwóch rejonach. Rejon NW stanowi przedpole wału zachodniego, łagodnie opadające ku dolinie strumienia. W trakcie dwóch sezonów przebadano w tym rejonie łącznie 583 m², odkrywając 11 obiektów archeologicznych, oznaczonych numerami 1, 2, 3/82 i 4 – 11/83 (ryc. 5). Rejon NE obejmuje właściwy majdan grodu. Przebadano na nim 251 m² odkrywając 10 obiektów oznaczonych numerami od 12 do 21/83 (ryc. 6). Celem wyjaśnienia pochodzenia opisanego wyżej pasa polepy otaczającego najwyższą część majdanu grodziska wykonano również przekop o wymiarach 7×2 m, prostopadłe do

Ryc. 3. Zawada, gm. Tarnów. Plan grodziska według A. Jodłowskiego:

1 – wały pewne. 2 – przypuszczalny przebieg wałów

Plan of the earthwork after A. Jodłowski:

1 – certain ramparts, 2 – hypothetical ramparts

kierunku jego przebiegu. W stratygrafii pionowej obiekty występują (poza 9 i 19/83) bezpośrednio pod warstwą ornej próchnicy na głębokości 20-25 cm od współczesnej powierzchni. Calec stanowi zgliniiony less, w którym widoczne są wręty jasnopopielatej gliny. Stanowią one pozostałości po korzeniach rosnącego na grodzisku lasu.

W trakcie dotychczasowych badań odsłonięto w sumie 21 obiektów. Trzy zawierały nieliczny materiał o cechach neolitycznych (obiekty 15, 17 i 18). I ceramikę najprawdopodobniej późnorzymską (obiekt 7), 9 datowanych jest na wczesne średniowiecze (obiekty 1, 2, 4, 5, 8-10, 12, 13). W ośmiu nie wystąpił materiał (obiekty 3, 6, 11, 14, 16, 19-21). Spośród tych ostatnich obiekty 3, 14, 16 i 19 posiadały wypełniska o charakterze identycznym z obiektami zawierającymi materiał neolityczny. Obiekt 6 wystąpił w bezpośrednim sąsiedztwie wczesnośredniowiecznych obiektów 4, 5 i 9 tworząc zapewne wraz z nimi całość funkcjonalną. Obiekt 11 był silnie zniszczony, ale charakterem wypełniska nawiązuje do obiektów wczesnośredniowiecznych. Obiekty 20 i 21 są najprawdopodobniej pozostałościami wolno stojących palenisk.

Neolityczne obiekty 17 i 18 to niewielkie, płytkie jamy, zawierające nieliczne skorupy. Obiekt 15 był najprawdopodobniej jamą o charakterze zasobowym. Wypełniająca środkową część jamy czarna, zgliniiona próchnica jest pozostałością substancji organicznej (mierzwę). Wyraźnie nieckowata forma jamy i brak jakiegokolwiek śladu urządzenia ogrzewczego wy-

kluczają jej funkcję mieszkalną. Datowany na późny okres rzymski obiekt 7 stanowi niewielka, płytka jama. Wśród obiektów wczesnośredniowiecznych wyróżnić można mieszkalne (obiekty 1, 2, 4, 8, 12 i 13) oraz gospodarcze (obiekty 5, 9 i 10).

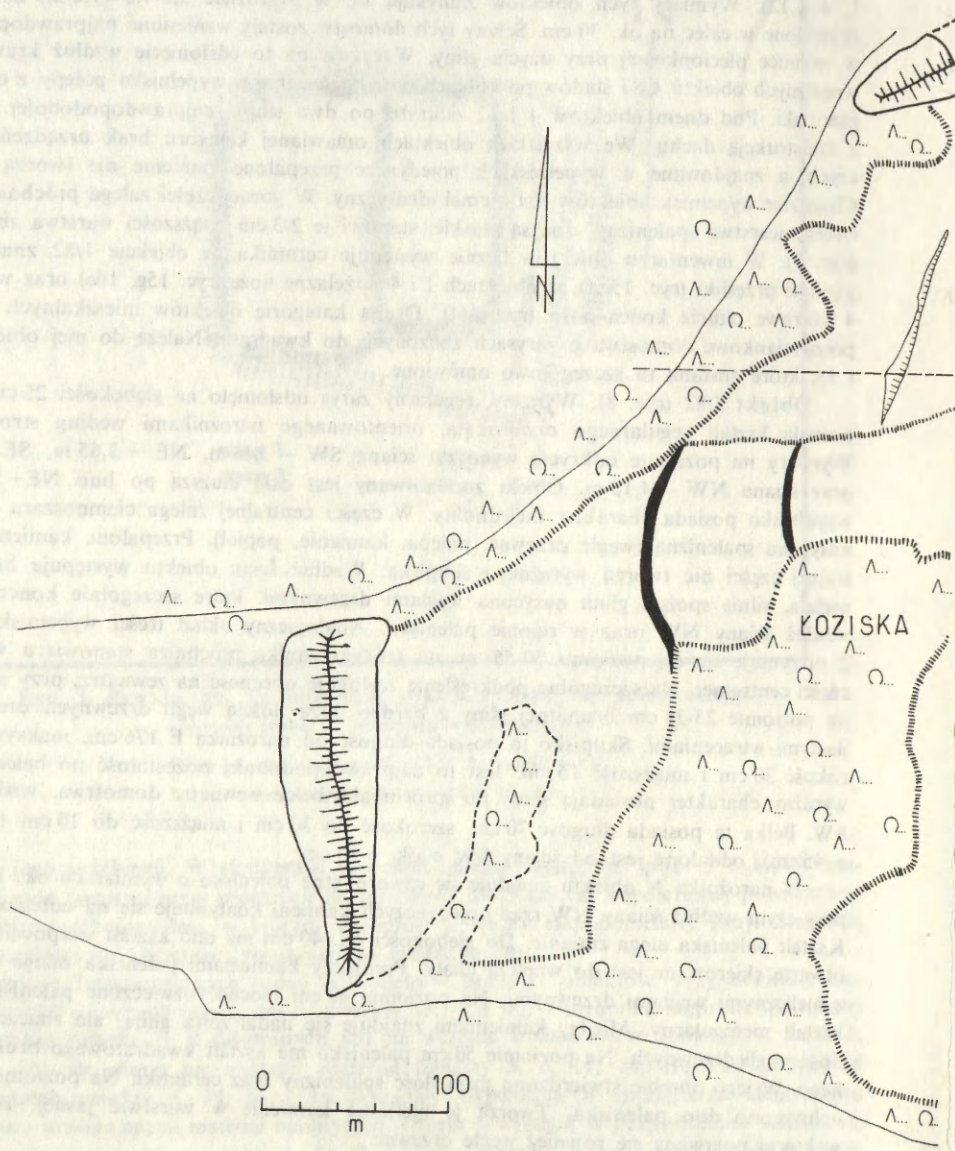
Obiekty mieszkalne podzielić można na dwie kategorie. Pierwszą reprezentują budowle naziemne, zakładane na planie wydłużonego prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami (obiekty 1, 4 i 12). Wymiary tych obiektów zamykają się w przedziale $2,6-4,6 \times 1,8-2,0$ m. Są one zagłębione w całość na ok. 30 cm. Ściany tych domostw zostały wzniesione najprawdopodobniej w technice plecionkowej przy użyciu gliny. Wskazuje na to odsłonięcie wzdłuż krawędzi zewnętrznych obiektu 4/83 śladów po kołkach oraz znalezienie w wypełniku polepy z odciskami plecionki. Pod dnem obiektów 4 i 12 odkryto po dwa słupy, najprawdopodobniej związane z konstrukcją dachu. We wszystkich obiektach omawianej kategorii brak urządzeń ogrzewczych, a znajduwane w wypełnikach pojedyncze przepalone kamienie nie tworzą skupisk. Charakter wypełnik obiektów jest niemal identyczny. W górnej części zalega próchnica, dolną tworzy warstwa spalenizny, dna są płaskie, stanowi je 2-3 cm miąższości warstwa zbitej gliny (ryc. 7). W inwentarzu obiektów licznie występuje ceramika, w obiekcie 1/82 znaleziono 2 gliniane przęśliki (ryc. 15e,f), w obiektach 1 i 4 – żelazne noże (ryc. 15g, 16e) oraz w obiekcie 4 ażurowe okucie końca pasa (ryc. 16f). Drugą kategorię obiektów mieszkalnych stanowią półziemiankowe domostwa o zarysach zbliżonych do kwadratu. Należą do niej obiekty: 2, 8 i 13, które zostaną tu szczegółowo omówione.

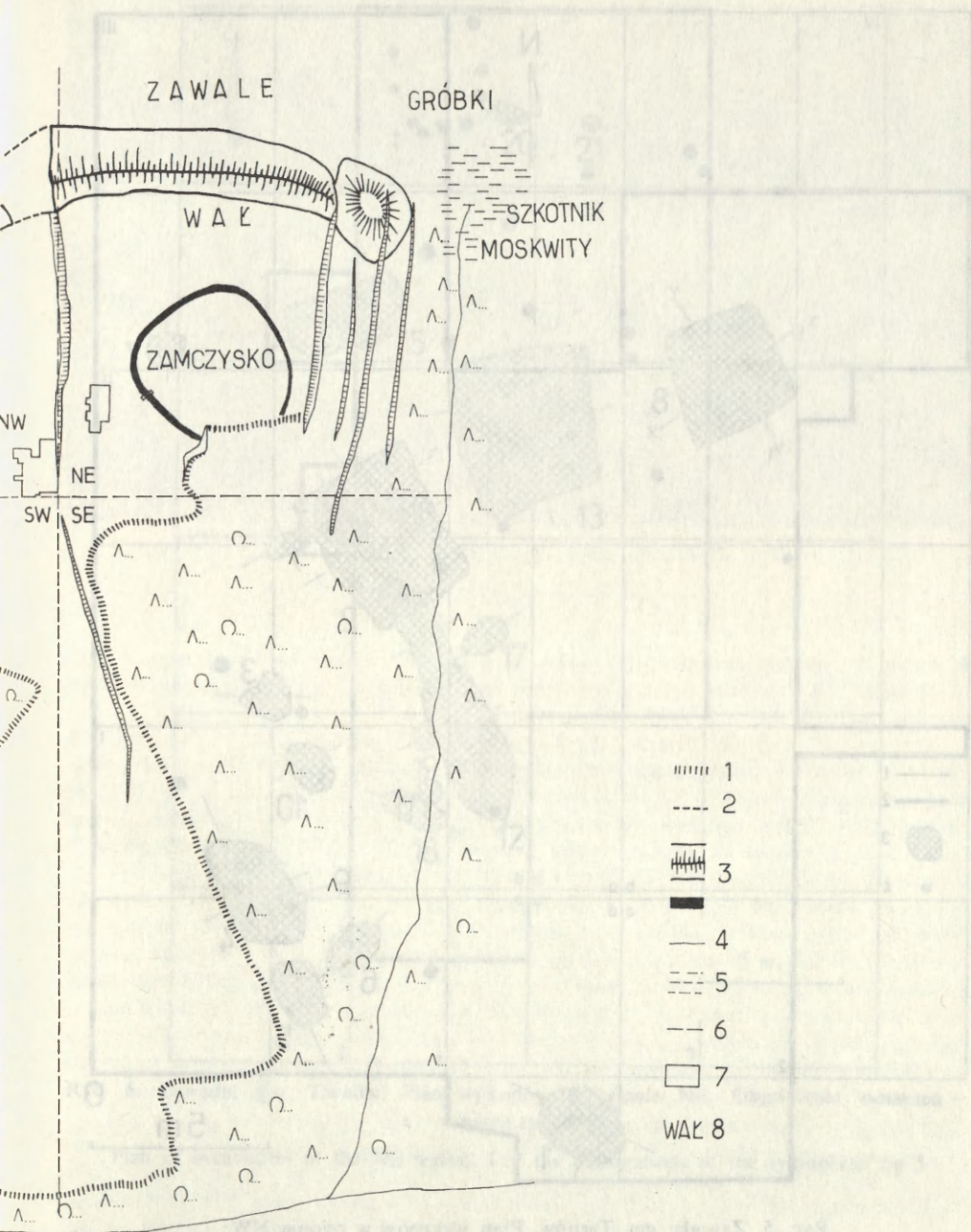
Obiekt 2/82 (ryc. 8). Wyraźny, regularny zarys odsłonięto na głębokości 25 cm. Obiekt posiada kształt regularnego czworokąta, orientowanego narożnikami według stron świata. Wymiary na poziomie odkrycia wynoszą: ściana SW – 3,10 m, NE – 3,65 m, SE – 4,30 m oraz ściana NW – 4,15 m. Obiekt zorientowany jest osią dłuższą po linii NE–SW. Jego wypełnik posiada charakter niejednorodny. W części centralnej zalega ciemnoszara próchnica nasycona spalenizną (węgle drzewne, polepa, kamienie, popiół). Przepalone kamienie w centralnej części nie tworzą wyraźnego skupiska. Wzdłuż ścian obiektu występuje brązowopopielata, silnie spoista glina nasycona węglami drzewnymi, które szczególnie koncentrują się wzdłuż ściany NW oraz w rejonie paleniska. Analogiczny układ treści wypełnika obiektu 2 utrzymuje się do poziomu 50-55 cm, na którym zanika próchnica stanowiąca wypełnik części centralnej. Na szczególne podkreślenie zasługuje obecność na zewnątrz, przy ścianie NE na poziomie 23-38 cm brunatnej gliny z bardzo dużą ilością węgla drzewnych oraz siwymi, ilastymi wtrąceniami. Skupisko to posiada długość od narożnika E 176 cm, maksymalną szerokość 30 cm i miąższość 15 cm. Jest to najprawdopodobniej pozostałość po belce. Bardziej wyraźny charakter posiadają ślady po spróchniałej belce wewnątrz domostwa, wzdłuż ściany SW. Belka ta posiada długość 70 cm, szerokość do 30 cm i miąższość do 10 cm (między 35 a 45 cm), oddalona jest od ściany SW o ok. 6-10 cm.

W narożniku N obiektu znajduje się czworokątne palenisko o wymiarach ok. $1,0 \times 1,0$ m, przy czym wzdłuż ściany NW rząd pojedynczych kamieni kontynuuje się na odległość do 2 m. Kształt paleniska ulega zmianie. Do głębokości ok. 40 cm ma ono kształt sierpowaty i częścią otwartą skierowane jest do wnętrza chaty. Pomędzy kamieniami paleniska zalega żółta glina z nielicznymi węglami drzewnymi. Na poziomie 40 cm mocno rozwleczone palenisko posiada kształt nieregularny. Między kamieniami znajduje się nadal żółta glina, ale znacznie wzrasta ilość węgla drzewnych. Na poziomie 50 cm palenisko ma kształt kwadratowego bruku kamiennego. W jego obrębie stwierdzono dużą ilość spalenizny oraz ceramiki. Na poziomie 55-60 cm uchwycono dno paleniska. Tworzą je nieliczne kamienie w warstwie jasnej, żółtej gliny, w której pojawiają się również węgle drzewne.

Od strony E do domostwa prowadziło wejście w kształcie wydłużonego prostokąta o wymiarach $1,4 \times 0,5$ m. Ślady wejścia kontynuują się do poziomu 50 cm, ulegając stopniowemu skracaniu.

Po zaniku na poziomie 50-55 cm warstwy ciemnoszarej próchnicy ze spalenizną wypełnik obiektu tworzy wyłącznie brązowopopielata, silnie spoista glina. Obiekt zachowuje w dalszym ciągu kształt prostokąta i poprzednie wymiary. Na głębokości ok. 87 cm uchwycono jego dno, które tworzy silnie spoista, zbita, ciemna glina z dużą ilością węgla drzewnych i okru-

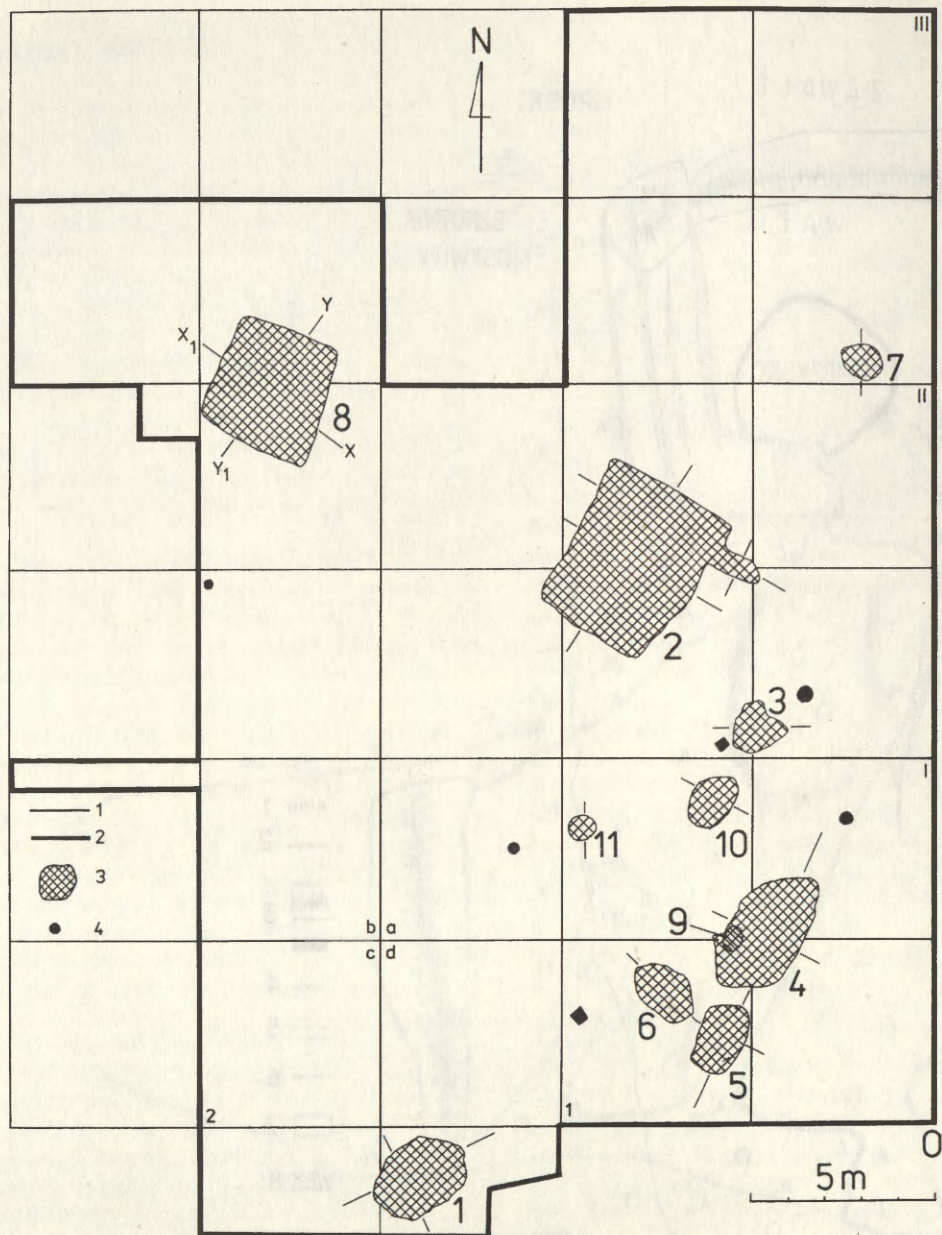

Ryc. 4. Zawada, gm. Tarnów. Plan grodziska z podgrodziami w kierunku SW:

1 - naturalne uskoki terenu, 2 - teren zniszczony, 3 - waly, 4 - sieć wodna, 5 - teren zabagniony, 6 - granice rejonów, 7 - obszar przebadany, 8 - nazwy miejscowe

Plan of the earthwork with associated settlements located towards SW:

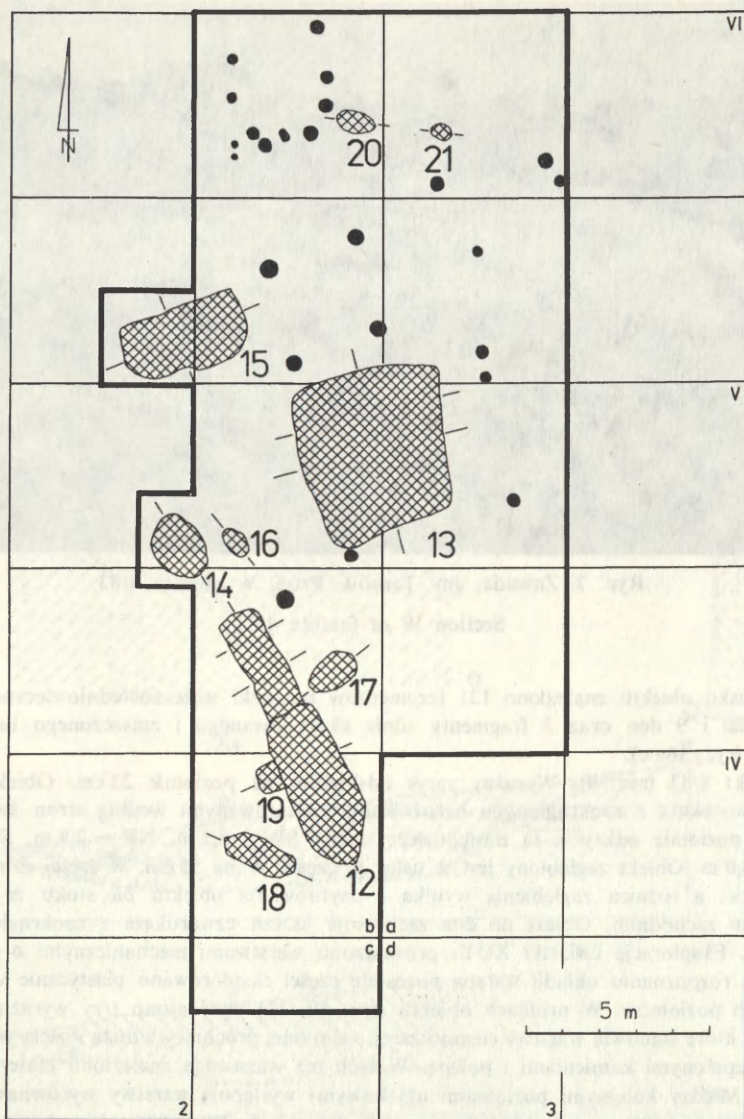
1 - natural faults, 2 - disturbed area, 3 - ramparts, 4 - water network, 5 - boggy area, 6 - boundaries of regions, 7 - investigated area, 8 - place-names

Ryc. 5. Zawada, gm. Tarnów. Plan wykopów w rejonie NW:
 1 – granica ćwiartek arów. 2 – obszar przebadany. 3 – obiekty. 4 – dolki pos upowe

Plan of excavation in the NW region:

1 – limits of unit quarters. 2 – investigated area. 3 – features. 4 – postholes

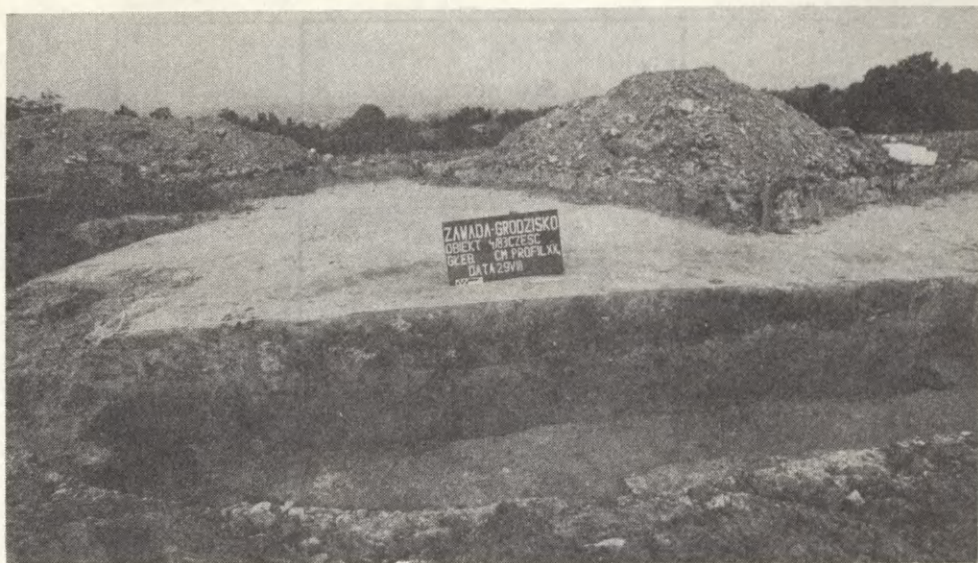

Ryc. 6. Zawada, gm. Tarnów. Plan wykopów w rejonie NE. Objasnienia oznaczeń – patrz ryc. 5

Plan of excavation in the NE region. For the explanations of the symbols cf fig 5

chami polepy (szczególnie w części północnej obiektu). W poziomie dna znaleziono nieliczne fragmenty ceramiki oraz nóż żelazny. Na podkreślenie zasługuje obecność pod dnem obiektu dwu dołków postłupowych, uchwyconych na poziomie 80 cm od współczesnej powierzchni. Mniejszy słup o średnicy 12 cm był płytki, kończył się już na poziomie 83 cm. Drugi słup posiadał średnicę 32 cm i był wbity do poziomu 116 cm.

Na podstawie analizy formy, wymiarów, charakteru i treści wypełniska oraz inwentarza obiekt 2/82 uznać należy za wziemną część półziemiankowej chaty. Pozostałości belek wzdłuż ścian NE i SW oraz regularna, prostokątna forma sugerują zastosowanie techniki zrębowej.

Ryc. 7. Zawada, gm. Tarnów. Profil W obiekcie 4/83

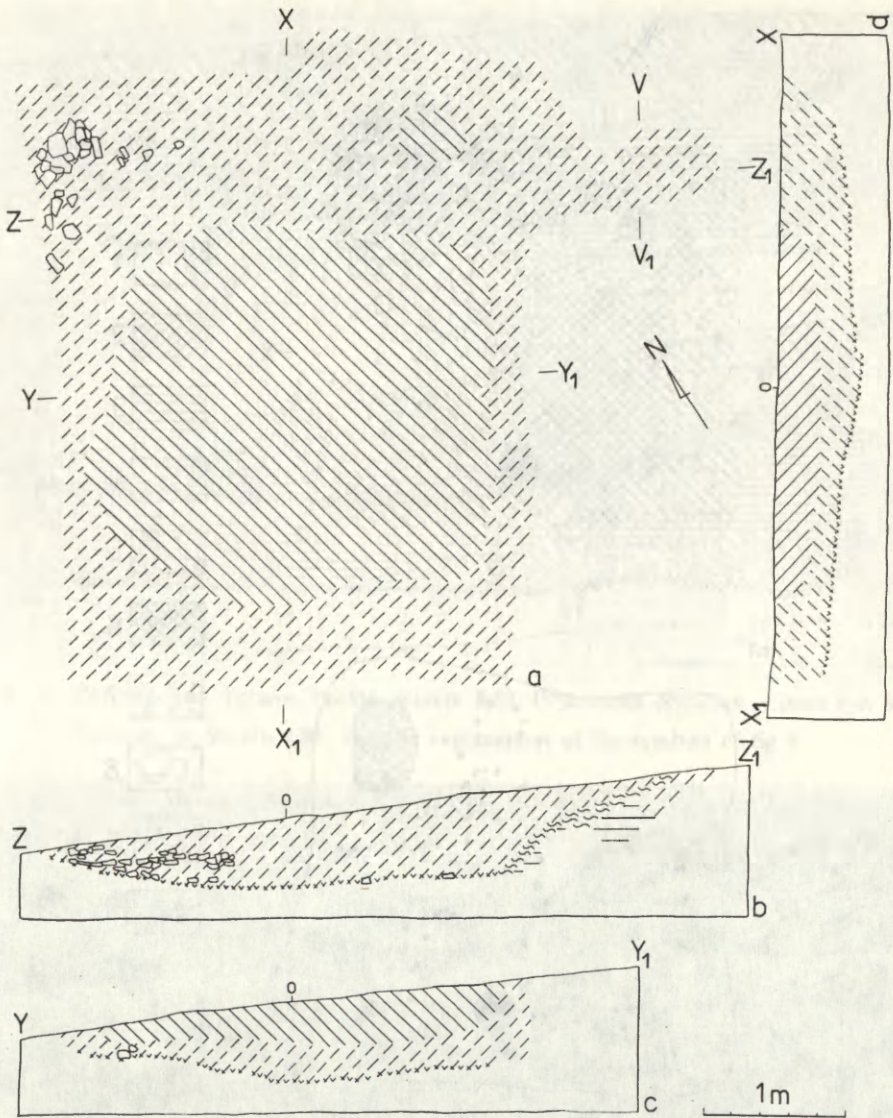
Section W of feature 4/83

W wypełniku obiektu znaleziono 121 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej, w tym 14 krawędzi i 9 den oraz 3 fragmenty silnie skorodowanego i zniszczonego ostrza noża żelaznego (ryc. 16a-c).

Obiekt 8/83 (ryc. 9). Wyraźny zarys odsłonięto na poziomie 25 cm. Obiekt posiada kształt czworokąta z zaokrąglonymi narożnikami, orientowanymi według stron świata. Wymiary na poziomie odkrycia są następujące: ściana SW – 3,2 m, NE – 2,8 m, SE – 3,3 m i NW – 3,0 m. Obiekt zagłębiony jest w całość w części W na 55 cm, w części E na 110 cm, dno płaskie, a różnica zagłębienia wynika z usytuowania obiektu na stoku ze spadkiem w kierunku zachodnim. Obiekt do dna zachowuje kształt czworokąta z zaokrąglonymi narożnikami. Eksplorację ćwiartki XOY prowadzono warstwami mechanicznymi o miąższości 10 cm. Po rozpoznaniu układu warstw pozostałe części eksplorowano plastycznie według wyróżnionych poziomów. W profilach obiektu (ryc. 10, 11) wyróżniono trzy wyraźne poziomy użytkowe, które stanowią warstwy ciemnoszarej, zglinionej próchnicy z dużą ilością węgla drzewnych, przepalonymi kamieniami i polepą. W tych też warstwach znaleziono materiał archeologiczny. Między kolejnymi poziomami użytkowymi występują warstwy wyrównawcze, które stanowi brunatna glina z niewielką ilością węgla drzewnych. W warstwach tych nie znaleziono materiału. Dno obiektu tworzy cienka, 2-3 cm miąższości warstwa smolistej, czarnej, silnie ubitej próchnicy, nasyconej węglami drzewnymi, polepą, ceramiką i kośćmi.

W narożniku N półziemianki znajdowało się rozwalisko pieca kamiennego o wymiarach 1,2×1,2 m (ryc. 12). Wysokość zachowanych ścianek wynosiła 25 cm. Piec zbudowany został ze średniej wielkości ciosów piaskowca ciężkowickiego, spajanego gliną. Wewnątrz komory pieca, w obrębie wypełniającej ją spalenizny, odkryto liczne fragmenty glinianych naczyń. Pod kamienną konstrukcją pieca zalegało w przybliżeniu prostokątne skupisko polepy o wymiarach 0,5×0,75 m i nieckowatym profilu (ryc. 9b). Spód niecki tworzy polepa, a wypełnisko stanowi spalenizna. Pod skupieniem znaleziono gliniany przęślik. Na zachód od rozwaliska pieca na poziomie dna obiektu odsłonięto zagadkowy pierścień polepy przemieszanej ze spalenizną o średnicy zewnętrznej 80 cm, a wewnętrznej 20 cm (ryc. 13).

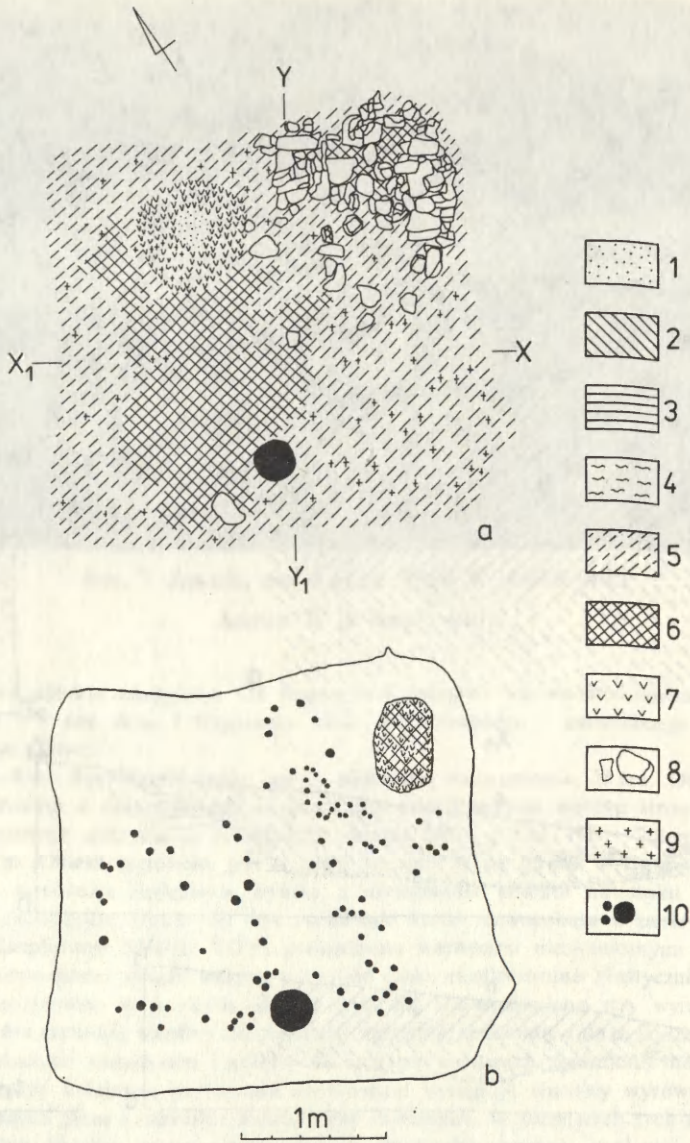
Analiza profilu chaty wskazuje na istnienie w południowej części półziemianki wejścia długości ok. 55 cm w formie drążonych w lessie stopni. Wyraźna granica między wejściem

Ryc. 8. Zawada, gm. Tarnów. Rzut (a) i profile (b-d) obiektu 2/82. Rzut na poziomie 25 cm. Objasnienia oznaczeń – patrz ryc. 9

Ground plan (a) and sections (b-d) of feature 2/82. Plan at the level of 25 cm. For the explanation of the symbols of fig 9

a wewnątrz obiektu jest podkreślona przez słup występujący pośrodku ściany SW, średnicy 45 cm. Uchwycony on został na drugim poziomym użytkowym obiekcie i zagłębiony jest poniżej dna na 45 cm. Słup miał za zadanie wzmocnić stopień wejścia od strony wewnętrznej półziemianki. Podwyższenie poziomu użytkowego półziemianki powodowało podwyższenie wejścia. W związku z istnieniem stopnia powierzchnia użytkowa chaty wynosi 2,65 × 3,3 m. Pod

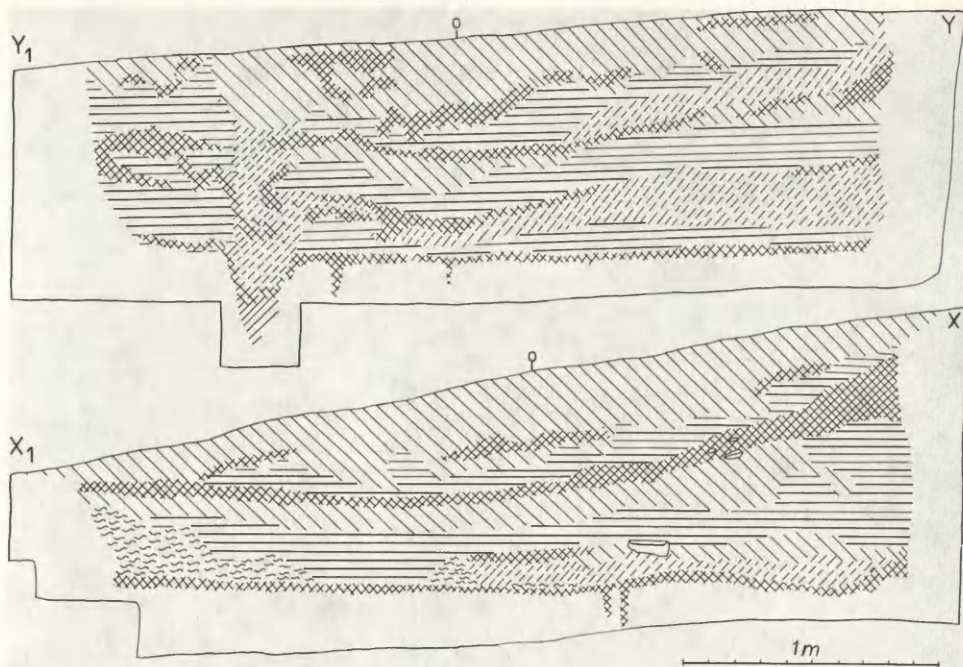

Ryc. 9. Zawada, gm. Tarnów. Rzuty poziome obiektu 8/83:

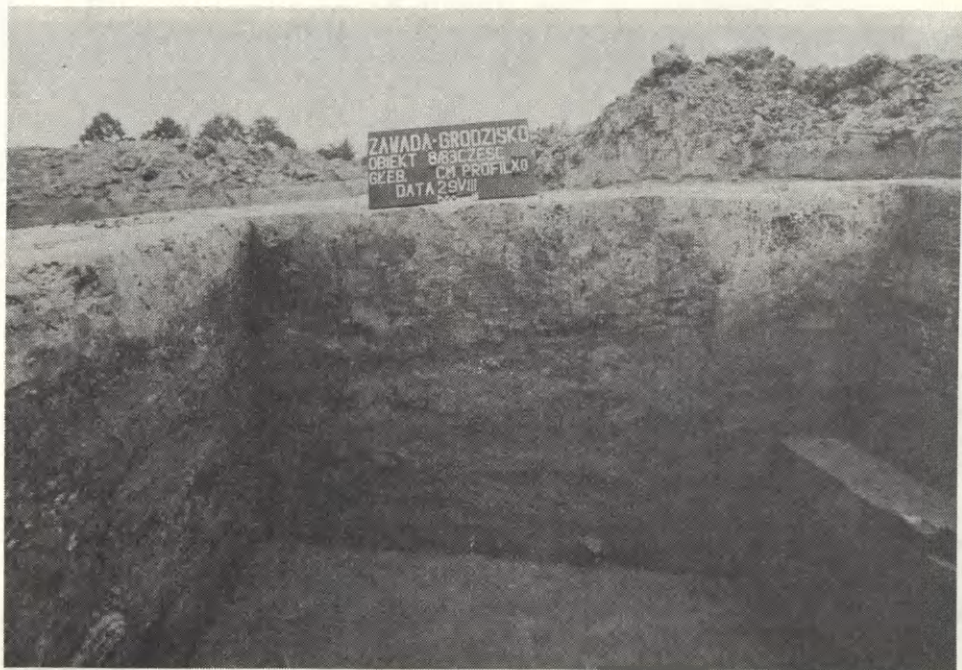
a – poziom 110 cm, *b* – kołki i słup oraz skupisko polepy i spalenizny pod dnem obiektu: 1 – całec, 2 – próchnica, 3 – spiaszczona glina, 4 – glina ilasta, 5 – glina z domieszką próchnicy, 6 – spalenizna, 7 – polepa, 8 – kamienie, 9 – węgle drzewne, 10 – kołki i słupy

Ground plans of feature 8/83:

a – level at 110 cm, *b* – pegs, a post, cluster of daub and burnt matter below the feature: 1 – primary ground, 2 – humus, 3 – sandy clay, 4 – loamy clay, 5 – clay mixed with humus, 6 – burnt matter, 7 – daub, 8 – stones, 9 – charcoal, 10 – pegs and posts

Ryc. 10. Zawada, gm. Tarnów. Profile obiektu 8/83. Objasnienia oznaczeń — patrz ryc. 9
 Sections of feature 8/83. For the explanations of the symbols cf fig 9

Ryc. 11. Zawada, gm. Tarnów. Część wschodnia profilu N obiektu 8/83
 East part of section N of feature 8/83

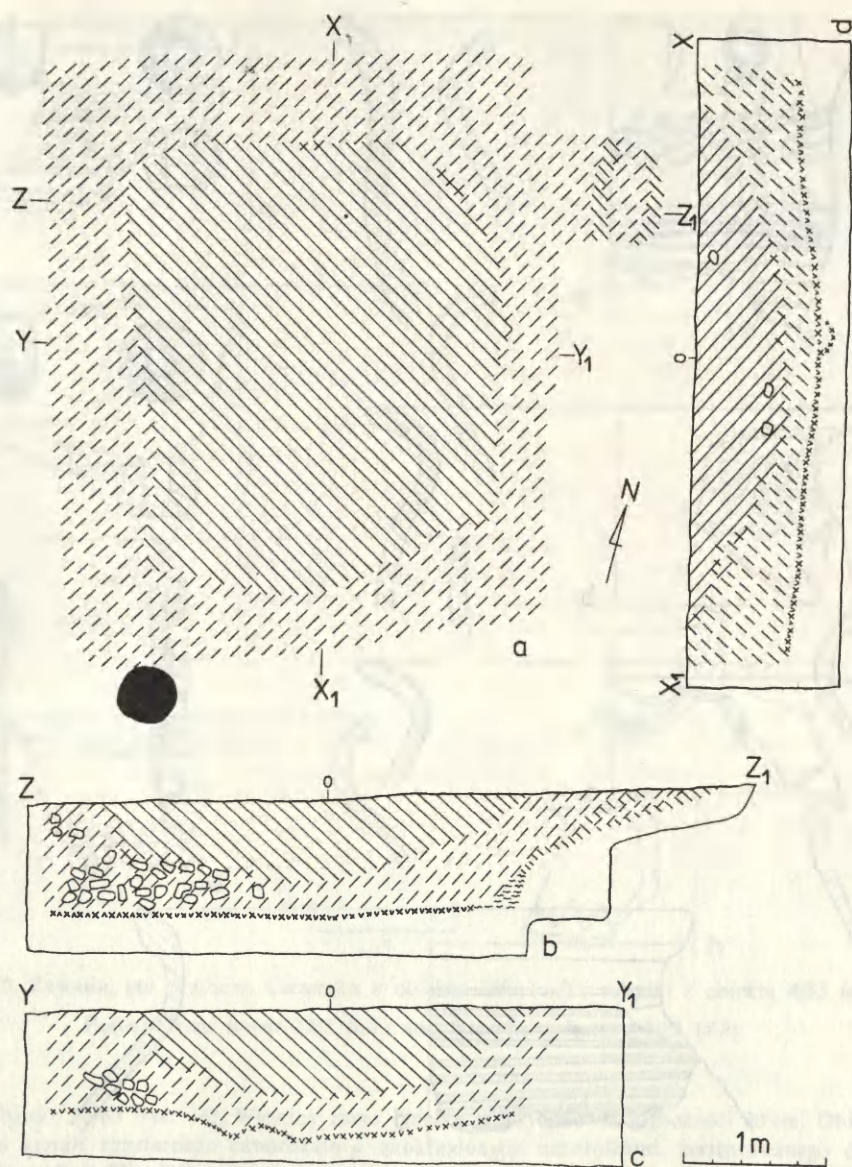
Ryc. 12. Zawada, gm. Tarnów. Piec w narożniku N obiektu 8/83

Oven in corner N of feature 8/83

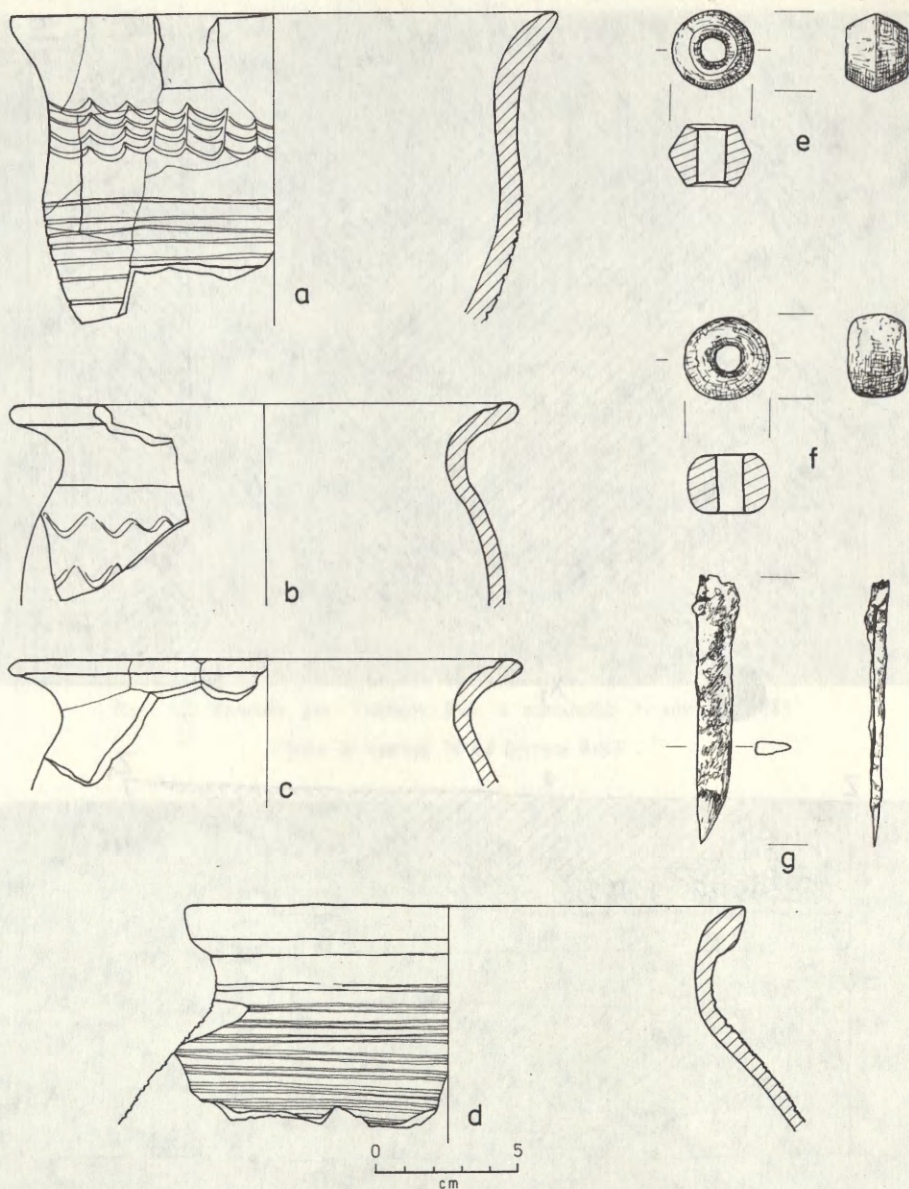
Ryc. 13. Zawada, gm. Tarnów. Północna część obiektu 8/83 na poziomie dna (110 cm)

Northern part of feature 8/83 at the bottom level (110 cm)

Ryc. 14. Zawada, gm. Tarnów. Rzut na poziomie 40 cm (a) i profile (b-d) obiektu 13/83.
 Objaśnienia oznaczeń – patrz ryc. 9

Ground plan at the level of 40 cm (a) and sections (b-d) of feature 13/83. For the explanations of the symbols of fig 9

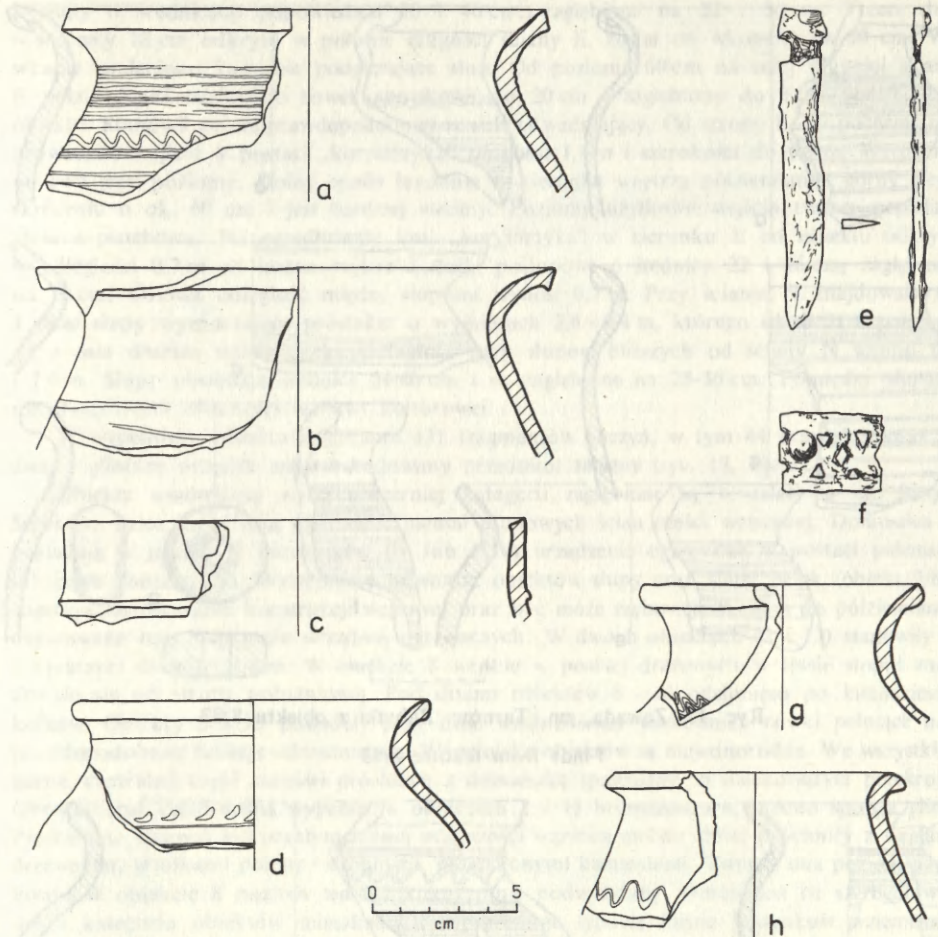

Ryc. 15. Zawada, gm. Tarnów. Zabytki z obiektu 1/82

Finds from feature 1/82

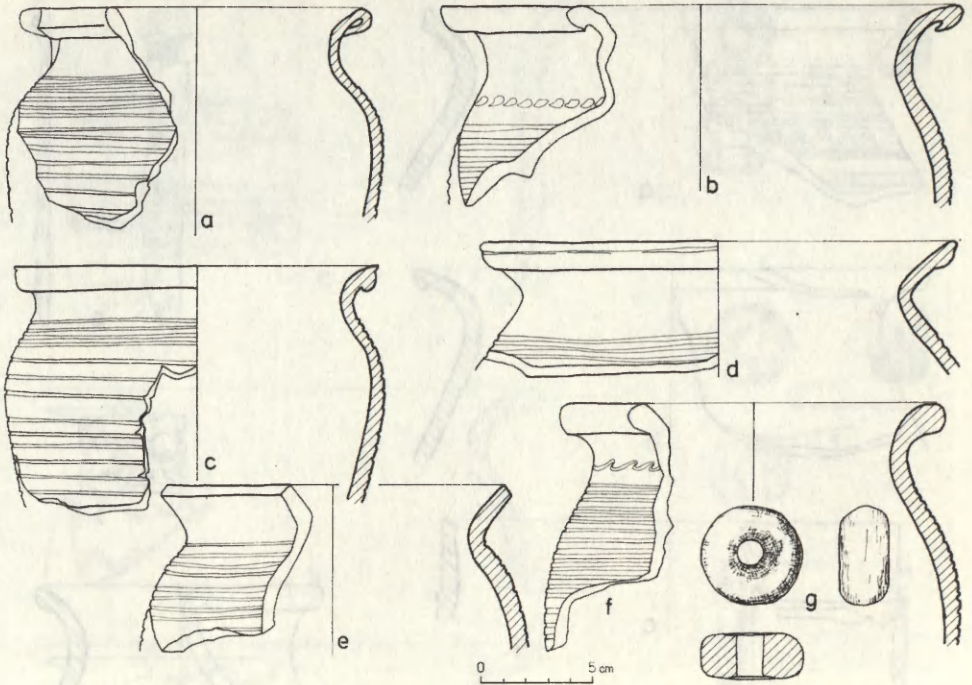
dnem obiektu znajdowało się 95 kołków średnicy 3-6 cm, zagłębionych poniżej dna chaty na 10-15 cm. Kołki występują na całej powierzchni półziemianki ze szczególnym zagęszczeniem w jej partii centralnej, brak ich natomiast w części zajętej przez kamienny piec, pierścieni polepy oraz wejście (ryc. 9b). Ich regularny układ wzdłuż wejścia przy ścianie SW potwierdza podane wyżej wymiary wnętrza.

W wypełniku obiektu znaleziono 246 fragmentów naczyń, w tym 37 krawędzi i 8 den, 1 przęślik gliniany oraz 1 skorodowany, niemożliwy do identyfikacji przedmiot żelazny (ryc. 17).

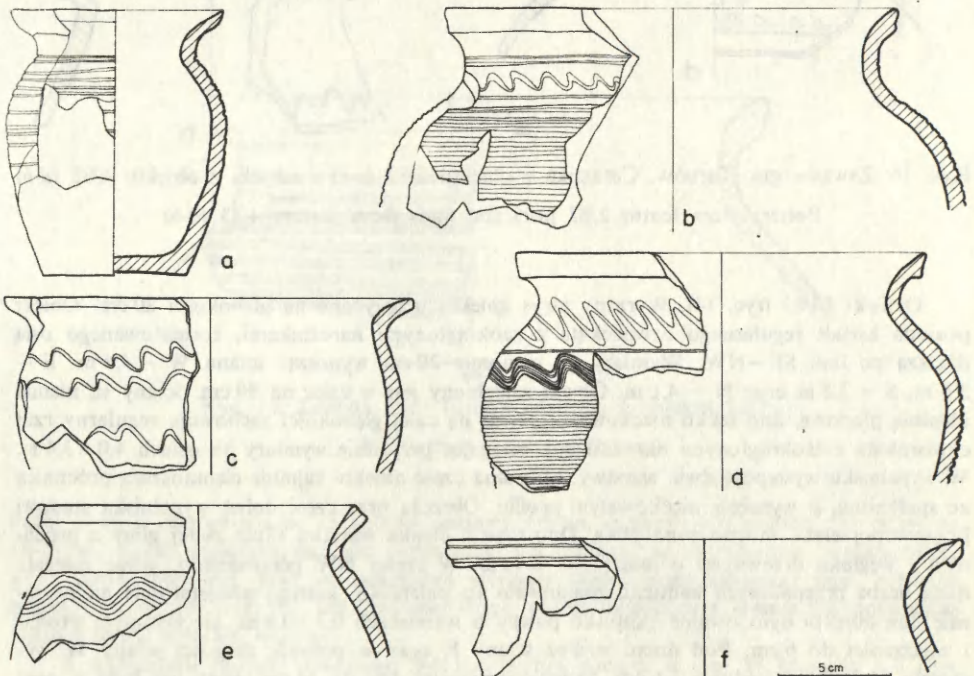
Ryc. 16. Zawada, gm. Tarnów. Ceramika z obiektu 2/82 (a-c) i zabytki z obiektu 4/83 (d-h)
Pottery from featur 2/82 (a-c) and finds from feature 4/83 (d-h)

Obiekt 13/83 (ryc. 14). Wyraźny zarys obiektu uchwycono na głębokości 20 cm. Obiekt posiada kształt regularnego czworokąta z zaokrąglonymi narożnikami, zorientowanego osią dłuższą po linii SE-NW. Wymiary na poziomie 20 cm wynoszą: ściana W - 4,4 m, E - 3,6 m, S - 3,5 m oraz N - 4,1 m. Obiekt zagłębiony jest w całość na 90 cm, ściany są niemal idealnie pionowe, dno lekko nieckowate. Obiekt na całej głębokości zachowuje regularny rzut czworokąta z zaokrąglonymi narożnikami, osiągając przy dnie wymiary po osiach 4,0 x 3,4 m. W wypełniku występują dwie warstwy: centralną część obiektu zajmuje ciemnoszara próchnica ze spalenizną, o wyraźnie nieckowatym profilu. Obrzeża oraz część dolną wypełnika stanowi brązowopopielata, mocno zbita glina. Dno tworzy cienka warstwa silnie zbitą gliny z próchnicą i węglami drzewnymi o miąższości 2-4 cm. W części NW półziemianki, gdzie zalegała duża liczba przepalonych kamieni, znajdowało się palenisko, którego pozostałością na poziomie dna obiektu było owalne skupisko polepy o wymiarach 0,7 x 0,6 m, nieckowatym profilu i miąższości do 6 cm. Pod dnem wzdłuż ściany E oraz w połowie długości ściany W wystąpiły 64 kotki o średnicy 2-6 cm, zagłębione poniżej dna do 14 cm. Brak ich było w centralnej części obiektu. W narożniku NE oraz na zewnątrz przy narożniku SW uchwycono

Ryc. 17. Zawada, gm. Tarnów. Zabytki z obiektu 8/83

Finds from feature 8/83

Ryc. 18. Zawada, gm. Tarnów. Ceramika z obiektu 13/83

Pottery from feature 13/83

<http://rcin.org.pl>

2 słupy o średnicach odpowiednio 20 i 40 cm, zagłębione na 22 i 30 cm. Trzeci słup o średnicy 18 cm odkryty w połowie długości ściany E, został on wkopany na 50 cm. We wkopie znaleziono kamienie podpierające słup. Od poziomu 60 cm na całej długości ściany E półziemianki odsłonięto rowek szerokości do 20 cm i zagłębiony do 5 cm poniżej dna obiektu. Stanowił on najprawdopodobniej rowek odwadniający. Od strony E do półziemianki prowadziło wejście w postaci „korytarzyka” długości 1,4 m i szerokości do 0,9 m. Wyróżniono dwa jego poziomy. Dolny opada łagodnie w kierunku wnętrza półziemianki, górny ulega skróceniu o ok. 60 cm i jest bardziej stromy. Poziomy użytkowe wejścia tworzy popielata glina z próchnicą. Na przedłużeniu linii „korytarzyka” w kierunku E od obiektu odkryto w odległości 0,7 m od końca wejścia 2 dołki posłupowe o średnicy 22 i 26 cm, zagłębione na 10 cm. Osiowa odległość między słupami wynosi 0,7 m. Przy ścianie N znajdowały się 4 duże słupy wyznaczające prostokąt o wymiarach 2,6×2,4 m, którego oś dłuższa pokrywa się z osią dłuższą półziemianki. Odległość pary słupów bliższych od ściany N wynosi 0,8 i 1,0 m. Słupy posiadają średnicę 34-40 cm i są zagłębione na 28-36 cm. Pomiędzy słupami nie stwierdzono obecności warstwy kulturowej.

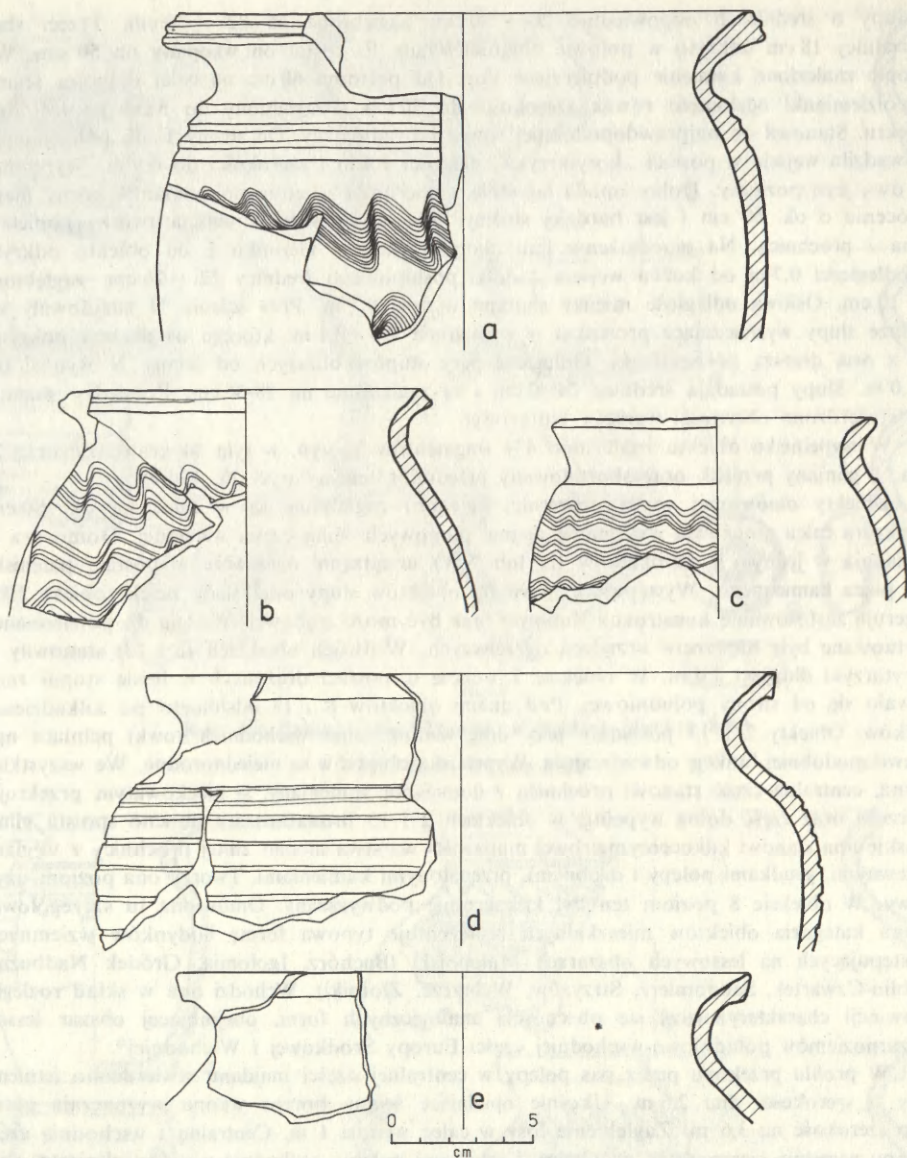
W wypełniku obiektu znaleziono 431 fragmentów naczyń, w tym 44 krawędzie oraz 22 dna, 1 gliniany przęślik oraz skorodowany przedmiot żelazny (ryc. 18, 19d,e).

Obiekty omówionej wyżej obszerniej kategorii zagłębione są w całość na ok. 90 cm. Struktura calca umożliwia wykonanie niemal pionowych ścian części ziemnej. Domostwa te posiadają w jednym z narożników (N lub NW) urządzenie ogrzewcze w postaci paleniska lub pieca kamiennego. Występujące wewnątrz obiektów słupy oraz ślady belek (obiekt 2/82) sugerują zastosowanie konstrukcji słupowej oraz być może zrębowej. Wejścia do półziemianek usytuowane były naprzeciw urządzeń ogrzewczych. W dwóch obiektach (2 i 13) stanowiły je korytarzyki długości 1,4 m. W obiekcie 8 wejście w postaci drażonych w lessie stopni znajdowało się od strony południowej. Pod dnami obiektów 8 i 13 odsłonięto po kilkadziesiąt kołków. Obiekty 2 i 13 posiadały przy dnie wzdłuż ścian wschodnich rowki pełniące najprawdopodobniej funkcję odwadniającą. Wypełniska obiektów są niejednorodne. We wszystkich górna, centralną część stanowi próchnica z domieszką spalenizny, o nieckowatym przekroju. Obrzeża oraz część dolną wypełnia w obiektach 2 i 13 brunatnoszara, mocno spoista glina. Płaskie dna stanowi kilkucentymetrowej miąższości warstwa mocno zbitej próchnicy z węglami drzewnymi, grudkami polepy i drobnymi, przepalonymi kamieniami. Tworzy ona poziom użytkowy. W obiekcie 8 poziom ten był kilkakrotnie podwyższany. Omówiona tu szczegółowiej druga kategoria obiektów mieszkalnych reprezentuje typową formę budynków ziemnych, występujących na obszarach Małopolski (Bachórz, Igołomia, Gródek Nadbużny, Lublin-Czwartek, Sandomierz, Strzyżów, Wybrzeże, Złotniki). Wchodzi ona w skład rozległej prowincji charakteryzującej się obecnością analogicznych form, obejmującej obszar lessów i czarnoziemów południowo-wschodniej części Europy Środkowej i Wschodniej⁹.

W profilu przekopu przez pas polepy w centralnej części majdanu stwierdzono istnienie fosi o szerokości dna 2,6 m. Ukośnie opadające ściany boczne wkopu wyznaczają górną jego szerokość na 3,6 m. Zagłębienie fosi w całość wynosi 1 m. Centralną i wschodnią część wkopu wypełnia ciemnoszara próchnica z grudkami polepy, zachodnią warstwę gliniastą, opadającą ukośnie w kierunku dna. Najwyższą z nich stanowi warstwa przepalanej gliny miąższości do 40 cm. Na niektórych grudach polepy zachowały się odciski belek. W środkowej części wypełniska nad dnem występują duże bloki piaskowca. Analiza profili wskazuje, iż warstwy gliniaste powstały w wyniku destrukcji nie zachowanego do dziś na powierzchni wału. Pojedyncze skorupy wczesnośredniowieczne występują we wszystkich warstwach.

W trakcie dwóch sezonów badań wykopaliskowych uzyskano blisko 2000 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej. Pod względem technologii i techniki wykonania materiał jest niemal jednorodny. Poza jednym, częściowo zrekonstruowanym, ręcznie lepionym naczyniem z obiektu 1/82 (ryc. 15a) wszystkie pozostałe fragmenty pochodzą z naczyń ręcznie lepionych i obtaczanych na kole. Ślady obtaczania widoczne są niemal wyłącznie na powierzchniach

⁹ P. Donat, *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12. Jahrhundert*, „Schriften Zur Ur-Und Frühgeschichte”, t. 33: 1980, s. 57 nn.

Ryc. 19. Zawada, gm. Tarnów. Ceramika z obiektu 12/83 (a-c) oraz z obiektu 13/83 (d,e)
Pottery from feature 12/83 (a-c) and 13/83 (d,e)

zewewnętrznych i obejmują u większości okazów część po maksymalną wydętą brzuśca, sporadycznie zaś sięgają niżej. Na dnach występują ślady piaskowej podsypki, w kilku przypadkach stwierdzono odcisk osi koła garncarskiego, a w jednym – częściowo zachowany znak garncarski. Część den jest zagładzana. W przełomach ścianek bocznych widoczne są ślady sklejanego glinianych wałków. Pod względem składu masy ceramicznej wyróżnić można cienkościenne naczynia wykonane z gliny schudzonej dużą ilością drobno- i średnioziarnistego piasku oraz grubościenne, których domieszkę stanowi średnio- i gruboziarnisty tłuczeń granitowy lub średnio- i gruboziarnisty piasek. Pod względem formy wyróżnić można w do-

tychczas uzyskanym materiale cztery typy naczyń, z których dwa reprezentowane są przez pojedyncze okazy.

Typ pierwszy stanowi tulipanowaty, ręcznie lepiony garnek o łagodnie wychylonej na zewnątrz, scienionej krawędzi z charakterystycznie pogrubioną podstawą szyjki (ryc. 15a). Na powierzchniach naczyń w części górnej występują ślady obmazywania. Podobne formy naczyń znane są z szeregu wczesnośredniowiecznych stanowisk małopolskich i datowane są przed połową IX w.¹⁰

Typ drugi reprezentowany jest również przez pojedynczy fragment naczynia o krótkiej, cylindrycznej szyjce (ryc. 16c). Naczynia tego typu datowane są od XI do połowy XIII w.¹¹

Licznie reprezentowany typ trzeci obejmuje smukłe, wąskootworowe garnki o brzuścach nie posiadających ostrego załomu, najczęściej kształtu jajowatego. Wśród naczyń tych wyróżnić można na podstawie wielkości otworu dwie grupy: a) o średnicy wylewu do 12 cm (ryc. 16g,h, 18e, 19c) oraz b) większych, o średnicach między 12 a 18 cm (ryc. 15b,c, 16a,b,d, 17a,c,e,f, 18c,d,e, 19b). Krawędzie naczyń tego typu są w różnym stopniu wygięte na zewnątrz i obejmują szeroki wachlarz form. Naczynia omawianego typu zdobione są motywem pojedynczej lub wielokrotnej linii falistej, rytmami żłobkami poziomymi lub kombinacją obu tych wątków. Strefa zdobienia obejmuje najczęściej górną część naczyń.

Ostatni, czwarty typ reprezentowany jest przez szerokootworowe garnki o baniastym (ryc. 15d, 17d, 18b, 19d,e) lub sporadycznie jajowatym (ryc. 17b, 18f, 19a) brzuścu. Ukształtowanie brzegów i zdobienie jest analogiczne do typu trzeciego. Naczynia dwu ostatnich typów reprezentują formy typowe dla wielu wczesnośredniowiecznych stanowisk małopolskich. Datowane są one szeroko, między X/XI a połową XIII stulecia¹². Analiza formy nie daje podstaw do uściślenia chronologii dwu ostatnich typów. Jednak wiele obserwacji z zakresu technologii i techniki wykonania pozwala datować ceramikę z Zawady na początek podanego przedziału czasowego („archaiczne” cechy w postaci słabego obtaczania głównie górnych części naczyń, odciski osi koła garncarskiego lub obecność znaku garncarskiego).

Badania grodziska w Zawadzie będą kontynuowane w latach następnych. Głównym problemem jest obecnie wykonanie cięć przez wały grodziska i rozpoznanie zabudowy w obrębie niezachowanego wału, wyznaczonego przez pas polepy na majdanie.

*Pracownia Archeologii i Zno-Konserwatorska
PP Pracowni Konserwacji Zabytków
w Tarnowie*

ANDRZEJ CETERA, JERZY OKOŃSKI

REPORT ON THE 1982-1983 INVESTIGATIONS OF AN EARLY MEDIEVAL EARTHWORK AT ZAWADA, TARNÓW COMMUNE

The earthwork discussed in this paper lies in the western part of the village of Zawada, Tarnów commune and province (fig 1). It has been known in literature since the beginnings of this century and repeatedly submitted to surface investigations. On the ground of finds the feature has been assigned to the 9th-11th centuries. The plan of the stronghold as presented in literature was shaped as an irregular quadrangle, 2.56 ha in size, encircled by a single rampart and with a transverse N-S rampart separating the stronghold proper from an associated settlement (figs 2, 3). Verification of this plan is suggested. Apart from the stronghold proper, the existence of a series of associated settlements located towards S-W

¹⁰ K. Radwański, *Wczesnośredniowieczna ceramika Krakowa i zagadnienie jej chronologii*, *Mat. Arch.*, t. 9: 1968, s. 38-40.

¹¹ Radwański, *Wczesnośredniowieczna ceramika...*, s. 59-61.

¹² A. Jodłowski, *Wczesnośredniowieczny gród w Łapczycy, pow. Bochnia w świetle badań w latach 1965-1967 i w 1972 r.*, *Spraw. Arch.*, t. 26: 1974, s. 267-269.

and protected by barrier ramparts at naturally defensive points should be assumed. No traces of a transverse and southern rampart were detected. On the other hand, surface survey revealed in the central part of the enclosure a strip of daub, 3 m wide, forming an oval with the longer N-S axis 150 m long (fig 4). Since the feature was heavily disturbed, excavations were begun in 1982. The excavations, commissioned by the Conservator of Monuments in the Tarnów province, were carried out by the authors.

In the 1982-1983 field season an area of 848 sq m was excavated. It included the forefield of the western rampart (region NW, fig 5) and the enclosed space (region NE, fig 6). Moreover, a trench was dug across the strip of daub mentioned above. So far, 21 features have been uncovered, including 3 Neolithic, 1 Late Roman and 9 early medieval; the remaining features did not contain any materials. Among the early medieval features it is possible to differentiate those used as dwellings (1, 2, 4, 8, 12 and 13) and those serving household functions (5, 9, 10). Among the dwelling features a group of overground buildings has been distinguished. They were shaped as an elongated rectangle with rounded corners, and probably built in wattle technique (features 1, 4 and 12). The houses had flat bottoms and were sunk into the ground to a depth of 30 cm (fig 7). Two houses had 2 posts each, located beneath the bottom level and probably used in roof construction. The second, particularly characteristic category is represented by quadrangular semi-subterranean huts with a hearth or oven in one of the corners (figs 12, 13) and an entrance opposite it (features 2 - fig 8; 8 - fig 9; 10 and 13 - fig 14). Corridors, some 1.4 m long, served as an entrance to features 2 and 13. Feature 8 had steps scooped in loess. The features, sunk into the primary ground to a depth of 90 cm, had vertical walls and near-flat bottoms (fig 11). Several dozens of pegs came to light below the bottoms of features 8 and 13. Features 2 and 13 had drainage grooves running near the bottom along the east wall. In feature 8 the usage level was repeatedly raised. The trench dug through the strip of daub uncovered a filled up moat, associated with a rampart now obliterated from the surface of the ground.

The bulk of the material uncovered consists of potsherds uniform in technology and execution. The vessels are hand-made and finished on the wheel, the traces of turning reaching up to the greatest circumference of the body. The bases show traces of sand, occasionally imprints of a potter's wheel, on one base a potter's mark has partially survived. With regard to form, 4 types can be differentiated, the first two being represented by single specimens: 1) a hand-made tulip-shaped pot from before the mid-9th century (fig 15a); 2) fragment of a pot with a short cylindrical neck (11th to mid-13th century); 3) slender narrow-mouthed pots, usually with ovoid bodies, some with mouth up to 12 cm across (figs 16g,h, 18d, 19c), the other between 12 and 18 cm across (figs 15b,c, 16a,b,d, 17a,c,e,f, 18c-e, 19b); 4) wide-mouthed vessels either big-bellied (figs 15d, 17d, 18b, 19d,e) or with ovoid bodies (figs 17b, 18f, 19a). The last two types are dated as from the 10th/11th to mid-13 century. Apart from potsherds, small finds included 3 clay spindle-whorls (figs 15e,f, 17), 2 knives (figs 15g, 16e) and an open-work strap-end of iron.

It is intended to continue the excavations at Zawada.